

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ismeretlen, magyar vonatkozású kódexek Münchenben. Az egymást követő két közlemény egy-egy Münchenben őrzött, magyar vonatkozású kódexet ismertet. Ezek 1976-os müncheni kutatóutamnak olyan eredményei, amelyek egyedi bemutatásra is számot tarthatnak.

I

A müncheni Egyetemi Könyvtár 2°Cod.ms.738 jelzetű kéziratát a scriptor személye és az általa megőrzött néhány magyar szó teszi számunkra becsessé. A kézirat keletkezési korára vonatkozólag minden valószínűség szerint a 192^r-n megadott 1406-os év az irányadó, az első mű végén (175^r) szereplő 1386-os évszám talán másképp magyarázható.

A 195 levelet számláló 295 × 215 mm méretű papírkézirat első és legnagyobb részét (1^r—175^r) Guido de Columnis Trója pusztulásáról írt műve foglalja el,¹ amely a következő mondattal zárul:

Factum est autem presens opus anno dominice incarnationis millesimo CC L octuagesimo septimo eiusdem primi indicionis feliciter amen. Et transsumptum anno millesimo CCC octuagesimo sexto, Sabato post festum sancti Egidii immediate sequenti, sic quod supradicto Sabato huic operi finis. In nomine domini amen clementique pie laus sit virgini Marie ceteris ac sanctis laboribus nostris peractis, Stephanus Uherr.

Ezután egy egészségügyi (175^r—178^r) és egy asztronómiai-időszámítási mozaik-traktátus következik (178^r—191^v). Mindegyik több, más kéziratokban önálló szövegekként is szereplő daraból áll. Az első traktátus első darabja egy Regimen sanitatis, amely a pseudo-arisztoteleszi *Secretum secretorum* arab változatából a *De conservatione corporis humani* c. fejezetnek a kivonata (175^r—176^v). Ezt az arab redakciót a 12. században Johannes Hispanus fordította latinra.² Kódexünkben a prologus hiányzik, és a szöveg a Nagy Sándorhoz intézett levéllel kezdődik.³ Ezen a hiányon kívül is a kézirat a kiadott szöveggel szemben erősen rövidít, tehát inkább valamilyen excerptumról van szó.⁴ Hozzá közvetlenül csatlakozik a középkori étel-előírások egy sok változatban fenn-

¹ Guido de COLUMNIS: *Historia destructionis Troiae*. Ed. by Nathaniel Edward Griffin. Cambridge, Massachusetts 1936. A kódex a prologust is tartalmazza, inc.: *Licet cotidie vetera recentibus obruantur...*

² Vö. G. LACOMBE—A. BIRKENMAJER—M. DULONG—Ae. FRANÇESCHINI: *Aristoteles Latinus*. I. Bruges—Paris 1957. 93—94. és 196.

³ *Incipit pomum vite quod tardare facit seniciem et docet cauere que corpus destruunt et debilitant... Primo incipit Epistola missa Alexandro regi magno [ut] sequitur. Cum sit homo corpus corruptibile...*

⁴ Kiadta H. SUCHIER, *Denkmäler provenzalischer Literatur und Sprache*, 1883. évf. 475—480. — A szöveghagyományozásról és a címváltozatokról R. FOERSTER, *Zeitschrift für Bibliothekswesen*, 1889. 71—74.

maradt, kedvelt fejezete *De virtutibus casei* címmel, amelyet egy a sajtról szóló rígmus vezet be:

*Caseus ante cibum cibus est post cibum medicina,
vim non minus ille uuat digestiuam.*

E típusnak is számos variánsa ismert.⁵ Utána a *Vita* és a *Mors* szájába adott dictumok állnak (176^v–177^v), amelyek közül az első megegyezik a *Regimen sanitatis Salernitanum* kezdősorával.⁶ Az egészségügyi részt négy rövid recept zárja le (177^v).⁷

A másik természettudományi mozaik-traktátus egy név-mantikai résszel, illetve az ehhez való megfejtési kulccsal indul (178^{r-v}).⁸ A szöveg a középkori kéziratosságban általában Abandinus: *Divinationes* c. munkájaként szerepel.⁹ A második, leghosszabb rész (178^v–184^v) a csillagképekkel foglalkozik.¹⁰ Ezen belül, a 184^v-n találjuk az első magyar glosszát: *piscis id est hall*.¹¹ Ugyanezen a levélen kezdődik a *De cursu lunae*-traktátus (184^v–189^r)¹², mellette a következő glossza: *est isten gott*. A megjegyzés valószínűleg a szövegkezdettel áll kapcsolatban: *Qui cursum lune recte scire uoluerit...¹³*, ti. Isten az, aki az égitestek pályáját valóban ismeri.¹³ Következik két újabb, rövid, másutt önállóan is feldolgozott rész a csillagképek complexioiról és a holdról,¹⁴ majd egy ugyancsak ismert, időjósági tanács.¹⁵ A sort Pseudo Bernardus Silvestris *Prognosticon*-ja zárja.¹⁶ Ennek végén (191^v–192^r) áll a második kolofon, két hozzákapcsolódó fohással és egy újabb, kedvesen „hibás” magyar szórványemlékkel:

Finis libri per manus Stephani de Rivulo Dominarum in festo sancti Procopii anno domini millesimo quadringentesimo 6°. Pro pace contra paganos antiphona. Contere domine fortunam inimicorum ecclesie tue. Et disperge illos ut connoiscant quia non est alius qui pugnat pro nobis nisi tu deus noster alleluia. Ora pro nobis sancte rex latissimae et dignetur nobis sempiterna gaudia et sancta barbara ora pro engem et amen.

A scriptor tehát két névváltozatot használt. Rivulus Dominarum, magyarul Asszony-pataka a későbbi Nagybánya (Baia Mare) középkori neve, Uher pedig mint köznévszó esehül 'magyar'-t jelent. A kódexet duktusváltás nélkül, egy kéz írta. Nincs okunk tehát feltételezni, hogy a két név nem egy személyre vonatkozik. A másolás helyére vonatkozólag már nem alkothatunk egyértelmű véleményt. A magyar szavak, László királynak, a váradi egyházmegye védőszentjének szerepeltetése a kolofon fohászában arra engedhet következtetni, hogy a másolás Magyarországon, sőt esetleg a váradi egyházmegye területén történt.

⁵ Hans WALTHER: *Proverbia sententiaque Latinitatis Medii Aevi*. I. Göttingen 1963. 2430 és a következő számok.

⁶ *Vita. Francorum regi scripsit tota scola salerni...* Vö. L. THORNDIKE—P. KIBRE: *A Catalogue of Incipits of mediaeval scientific Writings in Latin*. Cambridge, Massachusetts 1963. 96. és 569. hasáb.

⁷ *Contra gravitatem membrorum, ad exitum ani, contra febricitantes et ydropicos, contra lapider aurium, contra surditatem aurium,*

⁸ Inc.: *Hic est liber similitudinum fortuniorum et filiorum ade...*

⁹ THORNDIKE—KIBRE: I. m. 612. hasáb.

¹⁰ *A Primum signum aries...* traktátus *Divisio itaque*-változata. Vö. Thorndike—Kibre i. m. 1121. hasáb.

¹¹ SZARVAS—SIMONYI: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* alapján a szó eddig ismert első előfordulása a Jókai-kódexben (1448 körül).

¹² Inc.: *De curse lune Qui cursum lune recte scire uoluerit...* Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1205. hasáb.

¹³ Ilyen értelmű szentírási helyek: Sap. 7, 19; 4. Reg. 23, 5; Ps. 8, 4; 103, 19.

¹⁴ *Aries est signum mobile sicce et callide nature...* Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 131. hasáb és 191.: *Nota omne signum diuiditur in triginta gradus...* THORNDIKE—KIBRE: I. m. 356. hasáb.

¹⁵ *Si natiuitas christi die dominico iems bona...* THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1454. hasáb.

¹⁶ Vö. THORNDIKE—KIBRE: I. m. 1138. hasáb.

tén történt. Borbála minden valószínűség szerint mint a bányászok patrónája kívánczolt Asszonypataki István tollára. A városka már a középkorban is fontos ércbánya volt és királyi város, legalábbis 1411-ig, amíg Zsigmond át nem adta Lazarevič szerb despotának. A Rivulus Dominarum név egy 1329-es oklevélben szerepel először,¹⁷ 1333–35 között már saját plébániája volt, minthogy a pápai tizedlajstromokban is előfordul.¹⁸ A 13. századból eredeztethető templomát Szent Istvánról nevezték el, másolónk nevében tehát szűkebb pátriájának harmadik védszentje is szerepel.¹⁹ A második magyar szó mellett megadott német *gott* is jól illene Nagybányához, ill. Asszonypatakához, mert II. Géza 1124-ben szászokat telepített ide. Az *engemet* formából az értelemszerű *értem* helyett indokolatlan lenne arra következtetnünk, hogy a másoló nem magyar anyanyelvű volt. Itt csak a *pro* utáni *me accusativus* tükörfordításáról van szó, ami korántsem egyedülálló a középkorban különböző nemzeti nyelvekre való fordítás esetében. Asszonypatakát természetesen aligha tételezhetjük fel mint az esetleges másolás helyét: csak kis városka volt. Azonkívül a származási név használata sem lett volna itt indokolt. Hasonló jellegű következtetést enged meg azonban a másik névváltozat is: az Uher névnek arra kellene utálnia, hogy a másolás cseh anyanyelvi környezetben történt, ahol a scriptor ezzel a névalakkal különítette el magát környezetétől (vagy a környezet nevezte el őt Uher-nek). Asszonypataki István cseh környezetben való működésére utalhat az írás jellege is: ezt a basztardaduktust Kirchner, majd az ő nyomán Spunar²⁰ elsősorban cseh kéziratokra tartotta jellemzőnek.²¹

Lehet azonban, hogy a scriptor csak egy ideig élt cseh környezetben, talán itt végezte tanulmányait, innen származik az Uher név és írásának cseh duktusa. A kódex másolásának idején azonban már Magyarországon volt, ezért írta le a magyar szavakat és a hazai, sőt szűkebb pátriája szentjeihez fűződő fohászt, ami mellé már szülővárosára utaló névforma kívánczolt. Bonyolítja a helyzetet a két névformához kapcsolódó különböző dátum: Stephanus Uher 1386, Stephanus de Rivulo Dominarum 1406. Kézenfekvő magyarázat lenne, hogy az első művet az első kolofonnal még cseh nyelvterületen írta, a másodikat pedig már itthon. Csakhogy a 20 év túlságosan hosszú időnek tűnik ahhoz, hogy a kódexet magával hozva, ilyen nagy szünet után, ugyanazon a levélen, sőt oldalon, az írás legesekélyebb megváltozása nélkül folytassa. Inkább arra kell gondolnunk tehát, hogy István az első dátumot a lemásolt kéziratból mechanikusan átvette (azaz az általa lemásolt kézirat másolási idejét adja meg a dátum), és a kettős névhasználatot nem magyarázhatjuk a másolás helyének időközben történt megváltozásával.²²

A kötés és a kötéshez felhasznált kódextörödékek sem adnak egyértelmű felvilágosítást a kézirat eredetéről: a 18–19., majd a 42–43. folió között a könyvkötő 1400 körül írt pergamenoklevél csikjaival erősítette meg az íveket, amelyeken az *episcopus Ulix...* és *Patavieň* tulajdonnevek betűzhetők ki. A passauai püspök említése nem jelenti szükség-

¹⁷ WENZEL Gusztáv: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880. 40. l.

¹⁸ Monumenta Vaticana historiam Regni Hungaria illustrantia. I/1. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria 1281–1375. 355. és 371. l.

¹⁹ DÉCSÉNYI (SCHÖNHERR) Gyula: *A nagybányai Szent-István-Templom maradványai*. Budapest 1893.

²⁰ Joachim KIRCHNER: *Germanistische Handschriftenpraxis*. München 1950. 22–23. l.; u. ó.: *Scriptura Gothica Libraria*. München–Wien 1966. 51. tábla. — Pavel SPUNAR: *L' évolution et la fonction de la bâtarde en Bohême et en Pologne*. Studia zwodzlanawcze, 6. évf. 1961, 1–19. l.

²¹ A basztarda-típusok lokalizálásának lehetőségét a kutatás jelenlegi állapotában B. Bischoff és mások kétségbe vonták a Deutsche Forschungsgemeinschaft 1977-es bambergi kódexfeldolgozási kérdésekkel foglalkozó kongresszusán.

²² Ez a véleménye Dr. Nathalia Danielnek, a müncheni Egyetemi Könyvtár kézírattára munkatársának, akinek ezúton is nagyon köszönöm szíves segítségét.

képpen azt, hogy az oklevél ott is keletkezett, annál is inkább, mert a másik tulajdonnév (amennyiben földrajzi név) aligha egészíthető ki másként, mint Ulyxbonensis (lissaboni). Az utolsó ív megerősítéséhez használt, valószínűleg még 13. századi breviáriumtöredék ugyan ún. német neumákat mutat fel, ezek azonban nem csak német nyelvterületen terjedtek el. Egy harmadik kéziratból való makulatúra-csíkokról (54—55. és 176—177. folió közt) csak annyit tudtam megállapítani, hogy 14. századi skolasztikus traktátus részei. Maga a sima, 15. századi disznóbörkötés sem nyújt az egész kódex lokalizálásához támpontot.

A vízjel (harang, Briquet 3976) inkább a későbbi datálás és az erdélyi származás felé viszi el a mérleg nyelvét. Briquet a vízjelet 1400 és 1404 között Würzburgból, Salzburgból, Gurkból, Nürnbergből, Ravensburgból és Nagyszébenből datált kéziratokból ismerte. Természetes nem lehet teljesen ráhagyatkozni a Briquet-jelekre. A nagyobb bizonyosságot nyújtó Piccard „Findbuch”-okból a harang-jel még nem jelent meg.

Visszatérve a kézirat tartalmához, Guido de Columnis *Historia destructionis Troiae* művének magyarországi ismeretére, használatára mindenestre ez a kézirat adja időrendben az első bizonyítékot,²³ amennyiben a scriptor magyar volta, a magyar glosszák és a vízjel egyik származási adata ezt igazolni tudja. Trója elestének, az egész középkort foglalkoztató „genus historicum” egyik legfontosabb képviselőjének ezt, az egyetemes középkor számára már késői feldolgozását, röviddel halála előtt (1287) fejezte be Guido. Azt a feltevést, hogy Guido műve szolgáltató Anonymus számára mintául, sőt hogy Guido műve azonos volna a magától Anonymustól származó, elvesztett Trója-regénnyel, már Toldy Ferenc megcáfolta.²⁴ Mintája legfeljebb Guido valamelyik forrása lehetett.²⁵ Minthogy E. Griffin kiadása sem foglalkozik a mű szöveg hagyományozásának problematikájával, Asszonypataki István másolatának szövegkritikai értékét egyelőre nem lehet meghatározni. A lemásolt kézirat (esetleg az ő másolatának) keletkezési ideje (1386) azonban még nem látszik túlságosan későinek ahhoz, hogy szövegkritikai szempontból fontos hagyományt hordozzon, hiszen Griffin kiadásának alapjául szolgált kézirat is csak mintegy 50 évvel fiatalabb (1334-ből, a párizsi Bibliothèque Nationale lat. 5694 jelzetű kódexe). Asszonypataki István korigálta a művet és rövid széljegyzetekkel is ellátta, amelyek a második könyvtől szinte rendszeresek. Ezek szereposztásszerűek (*Verba Jasonis, Responsio Medee*) vagy a tartalomra utalnak (*expugnatio templi et abduccio helene* 48^v). Egy másik, valamivel későbbi kéz is javított és a fejezetek elején rövid tartalmi összefoglalásokat adott meg. Már ő felhívta az olvasó figyelmét, hogy az 5. ívet a fűzőkör fordítva hajtották össze (22^r).²⁶

Ugyancsak további feladatot jelent a két mozaiktraktátus szöveg hagyományozásának pontosabb vizsgálata, nevezetesen annak eldöntése: a müncheni kódex által megőrzött redakciókat Asszonypataki István saját munkája eredményének tarthatjuk-e, vagy pedig már így összeállított szövegeket másolt le? Mindenesetre a helyi védőszentekhez, László királyhoz és Barbarához szóló fohász, valamint a pogányok elleni antifónia saját hozzáadása. A „pogányok fegyverének széttörésére” vonatkozó kérés a 15. sz. elején már a déli

²³ Egyik kézírata 1456-ból a csetneki evangélikus egyházkerület könyvtárában volt, a másik a budapesti Egyetemi Könyvtár 71. sz. latin kódexe, amelyet Sztárai Máté másolt 1475-ben. Vö. Dézsi Lajos: *Tinódi János király széphistóriája*. Irodalomtörténeti Közlemények 1911. évf. 270. l.

²⁴ *Anonymus és Colonnai Gvidó*. TOLDY Ferenc: *Irodalmi arcképek és szakaszok*. Budapest 1878. 249—261. l. A kutatás, a vélemények utolsó összefoglalását l. CSAPÓDI Csaba: *Az Anonymus-kérdés története*. Budapest 1978.

²⁵ Vö. Griffin i. kiadása XII—XIII. l.

²⁶ A kézirat 21^v—22^r lapjait a másoló átugrotta és iratlanok, szöveghiány azonban nincs.

országhatárnál jelentkező törökök ellen irányulhatott. Husz János követői Csehországban is csak a konstanci zsinat, illetve Husz megégetése után léptek a fegyveres ellenállás útjára. Az antifónia lejegyzése tehát szintén alátámasztja feltevésünket, hogy Asszonypataki István a kézirat befejezésekor Magyarországon élt.

VIZKELETY ANDRÁS

Budai délkörre készült újabb falinaptár az 1495. évre. Holger Nickel, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőségének tagja, igen tanulságos cikkben¹ értékelte ki a 15. századi kalendáriumokat a korabeli könyvkereskedelem forrásaként. Több mint hatvan olyan nyomtatott naptárt és prognosztikont sorolt fel, amelynél a nyomtatás és a kalendárium érvényességének helye egymástól eltér. A sokszor órára és percre pontosan kiszámított csillagászati tünemények (holdállás, napfogyatkozás stb.) ugyanis csakis egy szűk földrajzi körzetre, délkörre, általában egy jelentősebb városra voltak érvényesek, amelyek nevét nemritkán fel is tüntették a naptáron. Hazánk három alkalommal szerepel Nickel jegyzékében. Ezek közül kettő a hazai szakirodalomból már jól ismert: az egyiket, az 1495. évre Johannes Muntz által összeállított falinaptárt a bécsi Winterburger-féle műhelyben nyomtatták,² a másik pedig az 1496. esztendőre Magyarország részére készült ugyancsak plakátnaptár, amelyet a nürnbergi Hochfeder-nyomda állított elő.³

Az előbbi már Michael Denis ismerte a 18. században,⁴ legjobb leírása Walter Dolchtól származik,⁵ Magyarországon Ballagi Aladár ismertette alaposabban,⁶ 1976-ban pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hasonmás-kiadásban is közreadta az ott őrzött példányt. Az 1496. évi, Magyarország számára kiadott plakátnaptár egyetlen töredékét röviden Boris Bálint ismertette először alig két évtizede,⁷ majd azt kiegészítettem.⁸

Nickel harmadik tétele⁹ teljesen ismeretlen a hazai szakirodalomban. Közlése szerint a budai délkörre ugyancsak az 1495. esztendőre kiszámított falinaptár szerkesztője talán ugyancsak Johannes Muntz, és azt egy ismeretlen műhely készítette. Irodalmi hivatkozásként a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) és Antonín Podlaha nyert megjelölést. Érdekes ez, hiszen mindkét említett forrás 1926-ban jelent meg, de egymásról semmit sem tudtak, és megállapításaik sem fedik egymást. Az ősnymotatványok világkatalógusa az egykor a müncheni Ludwig Rosenthal antikváriumban volt példányát ismertette, amely az eredeti kiadványnak csupán alsó felét őrizte meg,¹⁰ és abból nem derült ki, hogy melyik délkörre szólt. Podlaha viszont csak igen sommásan számolt be a prágai káptalan könyvtárában őrzött ősnymotatványok katalógusában az ott található érvágó naptárról, amelyet kifejezetten a budai délkörre számítottak ki.¹¹

¹ *Zentralblatt für Bibliothekswesen*. Beiheft 89. Leipzig 1977. 120–130.

² 1. jegyzet 30. sz.

³ 1. jegyzet 44. sz.

⁴ *Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX*. Wien 1782, 304. sz.

⁵ *Bibliographie der österreichischen Drucke des XV. und XVI. Jahrhunderts. I.* Wien 1913, Winterburger 13. sz.

⁶ *Buda és Pest a világirodalomban*, Bp. 1925, 46. sz.

⁷ *Knižnica* 1957. 232.

⁸ *Knižnica* 1958. 131–134. — *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 10–11. sz. [1957] 278–283.

⁹ 1. jegyzet 31. sz.

¹⁰ GW 1496.

¹¹ PODLAHA, Antonius: *Catalogus incunabulorum, quae in bibliotheca capituli metropolitani Pragensis asservantur*. Pragae 1926. 13. 1.: „Operculis agglutinata tabula minutionum latina a. 1495 „super meridiano Budensi”, in margine inferiori scutum Hungaricum.”

A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztősége később leírta a prágai példányt, és ekkor megállapították, hogy az az egykori münchenivel bibliográfiailag megegyezik. A naptár szerkesztőjéül feltételelesen Muntz-ot jelölték meg, míg nyomdászul maradt a GW korábbi meghatározása: „Deutschland: Drucker des Almanachs für 1495”. Ezeket az adatokat vette át Nickel, majd bocsátotta a GW szerkesztősége nekem is készségesen rendelkezésre. Időközben kézhez kaptam a prágai példány másolatát, így mód nyílt egyrészt a nyomtatvány pontos megismerésére, másrészt immár kísérletet lehetett tenni a nyitott kérdések tisztázására.

A GW szerkesztősége úgy vélte, hogy a prágai példányból a nyomtatvány középső része hiányzik. Kellemes meglepetésként hatott ezek után, hogy a két kötéstáblába beragasztott egy-egy félv¹² pontosan kiegészíti egymást. Az ép nyomtatványt előbb a 39–40. sor táján kettévágták, majd úgy használták fel másodlagosan az említett módon. Az így teljes falinaptár hatodik sorában valóban olvasható a számunkra legfontosabb szövegrész: „super meridiano budensi aliisque oppidis vicinis”, vagyis a budai délkörre és más szomszédos városok részére. Ezt erősíti meg a plakát alakú kiadvány legalján látható kis fametszetes címer, amely Magyarországé, ahogy Podlaha már közölte, sőt abban szív pajzsként a hollós Hunyadi-címer látható. Mindezek után kétségtelen, hogy fontos és értékes, eddig számunkra ismeretlen, magyar vonatkozású nyomtatványról van tehát szó, amely megérdemli a gondos tanulmányozást és ismertetést.

A fólióalakú, nyomtatott kiadvány műfaját illetően az ún. érvágó kalendáriumok csoportjába tartozik, akárcsak a másik két, fentebb már ismertetett és hazai használatra szánt 15. századi naptár. Szövegének jelentős része ugyanis orvosi tanácsokat ad, hogy melyik beavatkozásra mely időpont kedvező és mely kedvezőtlen. De ezen túlmenően az év legfontosabb naptári és csillagászati adatait is feltüntették. Viszonylag széles teret kapott még — ugyancsak szokásos módon — a különböző kezdeményezésekre (fürdés, vetés stb.) alkalmas, ill. alkalmatlan napok felsorolása. Mindezek a későbbi századokban oly nagy közkedveltségnek örvendő kalendáriumok lényeges elemeit tartalmazzák: tehát egyrészt a naptárat, másrészt a különböző jóslásokat tartalmazó ún. prognosztikont.

Miután a Johannes Muntz nevével jelzett és szintén a budai délkörre szóló kalendárium ugyancsak az 1495. esztendőre szól, a kettő összevetése alapján eldönthetőnek tűnt a prágai példány szerkesztőségének kérdése. Amint erről a fentiekben már szó esett, a GW-szerkesztősége ugyanis feltételeesen ezt a másik kiadványt is neki tulajdonította.

Mindkét falinaptár közli a fürdésre alkalmas napok jegyzékét. Muntz összesen 73, a prágai naptár pedig 87 ilyen napot sorol fel ebből az évből, amelyek közül 57, vagyis 78% azonos. A vetés és ültetés céljaira javasolt napok száma Muntz-nál 33, a prágaiiban 25, amelyek közül 20 azaz 80% megegyezik egymással. Muntz 114 és a prágai 78 kedvezőnek ítélt napja között az átfedés 60, tehát 77%, míg a kedvezőtleneknél ezek a számok: 108 és 87 közül 72, vagyis 83%. Ha a javasolt és a nem ajánlott napokat összesítjük, úgy az év 365 napja közül összesen 222-ről nyilvánít véleményt Muntz és 165-ről a prágai kalendárium, amelyekből 132, tehát 80% azonos. Mindez arra utal, hogy a két naptár szerkesztője vagy ismerte egymás munkáját, vagy közös forrásból merítettek, illetve hasonló módszerrel dolgozhattak. Akadnak azonban ellentmondások is, így június 24 Muntz szerint kedvező, ezzel szemben a Prágában őrzött naptár szerint ez a nap éppen kedvezőtlen, fordítva áll a helyzet három másik nap esetében (január 11, április 17 és július 29), amikor is ezek Muntz szerint nem ajánlottak, míg a másik szerint kifejezetten javasoltak.

¹² 11. jegyzet 12–13. — A mű korabeli kötésben Szent Ágoston beszédeit tartalmazza, amelyet Bázelen 1494-ben Johann Amerbach nyomtatott (GW 2008).

Miután mindkét kalendárium közli a Napnak és a Holdnak a Földhöz viszonyított együttállásának, azaz konjunkciójának, ill. szembenállásának, vagyis oppozíciójának a budai délkörre percre pontosan kiszámított idejét, mód van ezek összevetésére is. Ebből kiderül, hogy a 25 adatpár pontosan egyetlen alkalommal sem egyezik. A legkisebb az eltérés a januári adatok esetében, ahol is mindössze két-két perccel későbbi adatok szerepelnek Muntz-nál. A többi esetben azonban az eltérés a kettő között ennél jóval nagyobb: negyedórák, órák, napszakok, sőt napok. Így például az áprilisi szembenállás Muntz-nál „V. feria post Ambrosii 9 hora 10 minuta ante meridiem”, vagyis április 9. csütörtök 9 óra 10 perc. Ezzel szemben a másik naptárban ugyanez: „III. feria ante Tibureii 8 hora 52 minuta post meridiem”, vagyis április 7. kedd 20 óra 52 perc.

Elképzelhetetlen, hogy ugyanaz a személy ugyanarra az esztendőre és pontosan ugyanarra a délkörre az említett csillagászati számításokat kétszer végezze el és ilyen rendkívül jelentős eltérésekkel publikálja, ráadásul egymásnak ellentmondó napokat javasoljon. Johannes Muntz szerkesztői szerepét a Prágában őrzött naptár esetében ezzel biztonságosan ki lehet zárni.

A nyomtatás helyéről és a műhelyről tehát a GW meghatározása így szól: „Deutschland: Drucker des Almanachs für 1495”. Ez azt jelenti, hogy az egykor Münchenben látott töredék alapján szövegének betűit nem sikerült egyetlen, korábban már ismert műhely felszereléséhez tartozó típusal sem azonosítani. Így közölte ezt Nickel is. A GW kéziratában most még Muntz neve alá besorolt leíráson azonban már szerepel egy ceruzával írt nyomdász meghatározás is, amelyet nyilván a prágai példány alapján végeztek el. Eszerint az abban látható egyetlen betűtípus azonos a nürnbergi Peter Wagner műhely első típusával. Valóban, az erről a betűtípusról készített összeállítással,¹³ valamint az ezzel készített nyomtatványokkal történt egybevetés¹⁴ megerősítette ezt a meghatározást. Bár a kalendáriumban több betű (pl. O és W), valamint jel (pl. kötőjel, incipit, zárójel) nem található, a meglévő valamennyi betű és jel megnyugtatóan azonosítható az említett nürnbergi műhely típusával.

Külön figyelmet érdemel a számjegyek használata. Ebben a falinaptárban ezekből igen sokra volt szükség, hiszen az az órákon és perceken kívül rendkívül sok nap számát is feltüntette. Az utóbbiakban, vagyis a hónap napjainak számainál az egyes, kettes és hármas szerepel természetesen a leggyakrabban.¹⁵ Érdemes megfigyelni, hogy ezekből viszonylag szerényebb mennyiségű készlet állhatott csak a Wagner-féle műhely rendelkezésére, mert mindhárom számjegy esetében két-két változat különböztethető meg: az eredeti számjegyeken kívül az egyeshez a pontjától megfosztott „i” betűt, a ketteshez a fejtetőre állított „z” (et) rövidítés, a hármashoz pedig a szóvégi m-et jelölő „3”-t használták fel. Az eredeti egyes számjegyek száma 116, a kettesé 67, a hármásé 39, míg a kiegészítéseké: 13, 65 és 11. Feltűnő, hogy a falinaptár szedése során szemmel láthatóan milyen gondosan külön kezelt számanyagból dolgoztak, mert a pótlások felhasználására — néhány kivételtől eltekintve — mindig csak a szedés legvégén került sor, amikor az eredetiből már nem állhatott több rendelkezésre. Erre az egyes számjegynél a harmadik hasáb utolsó négy sorában, a kettesnél a második hasáb 64. sorától, a hármasnál pedig a harmadik hasáb 61. sorától került sor. Ezt követően egyetlen alkalommal sem található ilyen számjegy az eredeti sorozatból, csak az azt helyettesítő kiegészítés.

A szöveget kezdő 52 × 45 mm méretű fametszetes iniciálé közepén a karján a kisedded Jézust tartó Szűz Mária látható. A „P” kezdőbetű a szokatlanul rövid szár és a keskeny

¹³ *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts*. 1807. tábla.

¹⁴ GW 2747 = OSZK Inc. 736 és GW 3757 = Pannonhalma 122. I. 18.

¹⁵ Míg az egyesből 129, a kettesből 132 és a hármásból 50, addig pl. a négyesből már csak 37 alkalommal volt szükség a kiadványban.

Quinta feria p^r Martini

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Quinta feria p^r Andree in potatibus bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Die Valeriani senili p^r p^r p^r cura

Die Georgii senili bona p^r p^r p^r caput

Die vitale iunior p^r p^r p^r p^r

Quarta feria an^o andree in electuario bona

Quinta feria p^r Vitalis in electuario bona

Die Agathe in electuario et festi bona

Die yvonne evangelio in potatibus bona

Quinta feria p^r Adriani iunior et virili p^r p^r p^r

Sabbat^u p^r Gregori op^ria viri et senili p^r p^r p^r p^r

Die Benedicti senili op^rima p^r p^r p^r p^r cura

Quinta feria an^o Petri in electuario bona

Sabbat^u p^r Gregori pape in potatibus

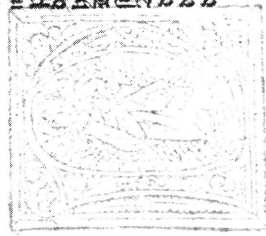
Die amictuatus Mari in pillulis bona

Quarta feria an^o Andree iunior. bona p^r p^r p^r p^r

Januarius	3 8 10 17 19 22 28 31	Januarius	3 8 10 17 19 22 28 31
Februarius	3 7 12 14 16	Februarius	3 7 12 14 16
Martius	2 4 5 7 12 14 16 18 30	Martius	2 4 5 7 12 14 16 18 30
Aprilis	1 4 8 11 13 22 28 29 30	Aprilis	1 4 8 11 13 22 28 29 30
Maius	3 6 7 16 20 26 29	Maius	3 6 7 16 20 26 29
Junius	1 2 3 6 11 13 17 20 23 30	Junius	1 2 3 6 11 13 17 20 23 30
Julius	4 8 14 18 20 27 28 31	Julius	4 8 14 18 20 27 28 31
Augustus	2 7 10 12 15 23 28	Augustus	2 7 10 12 15 23 28
September	1 7 12 17 20 21 22 27	September	1 7 12 17 20 21 22 27
October	5 12 23 26 28	October	5 12 23 26 28
Novembris	3 9 10 12 14 19 24 30	Novembris	3 9 10 12 14 19 24 30
December	4 11 14 18 26 28 29	December	4 11 14 18 26 28 29
Januarius	3 4 9 15 18 23 25	Januarius	3 4 9 15 18 23 25
Martius	8 10 15 17 24 31	Martius	8 10 15 17 24 31
Aprilis	9 14 17 19 20 24 27	Aprilis	9 14 17 19 20 24 27
Maius	1 4 8 11 17 22 24 31	Maius	1 4 8 11 17 22 24 31
Junius	4 8 14 15 21 22 24 29	Junius	4 8 14 15 21 22 24 29
Julius	1 5 7 9 11 16 21 23 29	Julius	1 5 7 9 11 16 21 23 29
Augustus	1 6 12 15 20 21	Augustus	1 6 12 15 20 21
September	3 4 11 18 25 26	September	3 4 11 18 25 26
October	2 4 13 18 26 28 29	October	2 4 13 18 26 28 29
Novembris	2 9 11 17 18 24 25	Novembris	2 9 11 17 18 24 25
December	2 6 8 13 16 23 28 29 31	December	2 6 8 13 16 23 28 29 31
Januarius	3 5 6 7 16 23 25 30	Januarius	3 5 6 7 16 23 25 30
Februarius	3 12 14 19 22 24 26	Februarius	3 12 14 19 22 24 26
Martius	6 7 16 21 30	Martius	6 7 16 21 30
Aprilis	1 3 7 12 15 26 30	Aprilis	1 3 7 12 15 26 30
Maius	5 10 12 16 23 27	Maius	5 10 12 16 23 27
Junius	1 2 13 20 24 28	Junius	1 2 13 20 24 28
Julius	3 4 8 13 17 26 31	Julius	3 4 8 13 17 26 31
Augustus	2 5 11 14 16 18 23 30	Augustus	2 5 11 14 16 18 23 30
September	9 10 12 15 19 22 27 29	September	9 10 12 15 19 22 27 29
October	7 9 12 17 22 27	October	7 9 12 17 22 27
Novembris	5 6 10 13 19 21 26 28	Novembris	5 6 10 13 19 21 26 28
December	3 5 9 11 14 19 24 27	December	3 5 9 11 14 19 24 27
Januarius	5 6 20 21 28	Januarius	5 6 20 21 28
Aprilis	7 15 16 18 28 29	Aprilis	7 15 16 18 28 29
Maius	2 12 14 16 23 27	Maius	2 12 14 16 23 27
September	9 12 19 25	September	9 12 19 25
October	6 13 17 23	October	6 13 17 23

neant nōnulli inter vndas fluctuantes nichil ererit p sciam astrologie haberi posse. Sed q sic de ptingatō quez nonē scia
 p holo nēū p virū pblic doctore acutissimū mēbucm reddere cūsimat. by p̄t eo Caldeū indēū p̄p̄p̄er sūbia
 dīscamp̄t. Et it em astrologia non de mere cōtingentibz Sed mter nēcia et cōtingentia mēdā tenens Nam x cūsimā q̄t
 p̄b̄er q̄ casūsa d̄m̄cah̄ n̄ssimas quibz indī cāca per cam non cōtingentia. Sed quāsi nēcia hāc emū ip̄e p̄b̄er cōsp̄is
 D̄ q̄ r̄narex nichil fūst̄ra agit. dectur hoc anno Cēsimū et cō oppnes ceteras ad v̄sim hūmānū p̄b̄er cōsp̄is
 sup̄ m̄rdiano b̄ndens. An̄sp̄ op̄id̄ vicinis Anno salūis. Cēsimū m̄ter. Cēsimū solatis. Cēsimū d̄m̄cah̄.
 Annus indit̄is. J̄ntemallā ad dōicam qua cantat. Et̄o m̄bi p̄b̄er dōm̄adas et t̄re d̄is p̄m̄tes. Sep̄uagēsimā
 dōmica p̄ Valentini Laudēgēsima d̄mica p̄ Abriani. Palca dōmica p̄ Tiburcy Rogatus es d̄nica an̄ Vrbani. Āf̄sio
 d̄ni Lūina f̄ria p̄ Vrbani. Pentecoste dōmica p̄ Dom̄ acy. X̄p̄i corp̄is p̄i. Lūina f̄ria p̄ Vrb̄i. Aduent̄ dōm̄i
 dōmica p̄ K̄thetinc. D̄is h̄up̄ anni ē mare r̄.

M A S.

Feb̄ua. S̄c̄a f̄ria p̄ Pauli	3	36	p̄ me
M̄rcius die Vicronni	4	23	p̄ me
Apr̄ilis die sequit̄ Anticiard̄is	4	17	p̄ me
M̄ius die Marci p̄ me noctis	0	52	p̄ me
Junius d̄nica an̄ Vrb̄ani	7	38	an̄ me
Julius S̄c̄a f̄ria an̄ Ioh̄is bap̄.	z	39	p̄ me
Augustus Bararedis virginis	10	8	p̄ me
Septēber Lūina f̄ria p̄ Assump̄.	7	28	an̄ me
October. S̄c̄a f̄ria an̄ Math̄ei	7	29	p̄ me
Novēber. Luce evangēliste	10	34	an̄ me
Decēber L̄c̄a f̄ria an̄ El̄is̄ab̄eth	4	14	an̄ me
Januar̄y S̄c̄a quarta p̄ Luce	11	30	p̄ me

Janua. Dōmica an̄ Anthony	z	17	an̄ me.
Feb̄ua. die Appolonie	3	25	p̄ me.
M̄rc̄y In p̄f̄sio Gregory pape	5	48	an̄ me
Apr̄ilis S̄c̄a t̄rcia an̄ Tiburcy	8	52	p̄ me
M̄ay S̄c̄a f̄ria an̄ Serniac̄	0	8	p̄ me
Juny S̄c̄a f̄ria an̄ Barnabe	3	6	an̄ me
July L̄c̄a f̄ria p̄ v̄sitar̄is marie	5	33	p̄ me
Augusti die Surt	7	22	an̄ me
Sept̄. S̄c̄a f̄ria an̄ L̄c̄a t̄rcia marie	8	28	p̄ me
Octob̄is die franc̄isci	8	45	an̄ me
Novēbris S̄c̄a f̄ria p̄ om̄i ser̄d̄	8	5	p̄ me
Decēbris Lūina f̄ria an̄ B̄arab̄e	6	39	an̄ me.
Januar̄y die Salūst̄	4	6	p̄ me.

Decana sc̄i Ioh̄nis bona inuentū p̄ter caput
 Die Iuliani inuentū et v̄tū p̄ter l̄b̄os
 Die marcelli pape v̄tū et senili op̄ia p̄ter l̄b̄os
 Die p̄cip̄is Pauli senili op̄ia p̄ter caput
 S̄c̄a f̄ria p̄ p̄b̄er v̄tū et senili p̄ter caput
 S̄c̄a f̄ria p̄ n̄c̄at̄is marie senili op̄ia p̄ p̄er
 Lūina f̄ria p̄ Math̄ei inue. bona p̄ter cotas
 Die Michaelis inuentū et v̄tū claus p̄ter em̄ra
 S̄c̄a f̄ria an̄ qualitat̄is Crucis t̄clat̄is data
 Math̄ei p̄f̄sio in pet̄ronis et die sequit̄
 S̄c̄a f̄ria an̄ S̄c̄a f̄ria p̄ v̄tū p̄ter cotas
 S̄c̄a f̄ria an̄ S̄c̄a f̄ria p̄ v̄tū p̄ter cotas
 S̄c̄a f̄ria an̄ S̄c̄a f̄ria p̄ v̄tū p̄ter cotas
 S̄c̄a f̄ria an̄ S̄c̄a f̄ria p̄ v̄tū p̄ter cotas

vízszintes talp miatt nehezen ismerhető fel, mert az ilyen formán inkább a „D”-hez hasonlít. És valóban, a nyomdász is ilyen hangértékben használta ezt a szöveg elején álló „Ducant” szó elején. A metszet Wagner kiadványaiból nem ismeretes, viszont egy Donatuskiadásban „P” betűnek megfelelő szövegben fordul elő, amelyet a GW Friedrich Creussner nürnbergi műhelyébe utalt.¹⁶ Természetesen felmerülhet a gyanú, hogy akár a Donatus, akár a budai falinaptár nyomdászmeghatározása téves. Az iniciálé alapján kézenfekvő lenne, hogy mindkét kiadványt akár az egyik, akár a másik nürnbergi nyomdába utalják. A szövegtípusok vizsgálata azonban az ilyen feltételezésnek ellene mond: nyilván a fametszet duca került Nürnberg városán belül az egyik műhelyből a másikba.

Az 1495. évi kalendárium legnagyobb és legfeltűnőbb dísze a felső rész közepén helyet foglaló 66 × 66 mm-es fametszet, amely „Mars” felirattal az esztendő uralkodó bolygóját jobbáiban kardot feje fölé tartó, baljában nagy és hosszú zászlót vivő, tetőtől talpig páncélba öltözött vitéz alakjában mutatja be a hadak istenét. A 15. századi németországi nyomtatványokban található fametszetek rendszeres összesítésére Albert Schramm vállalkozott, azonban ez a Mars-kép nála ismeretlen.¹⁷ Viszont Peter Wagner egyleveles naptáraiban fennmaradt két másik, hasonló kivitelű, ugyancsak az illető évben uralkodó bolygót ábrázoló fametszet: az egyik Saturnus,¹⁸ a másik Jupiter.¹⁹

Mindez csak megerősíti a Prágában őrzött kalendárium nyomdászának meghatározását. Wagner műhelyéből ezen kívül még 16 másik, ugyancsak egyleveles naptár ismeretes: latin nyelvű az 1484–1492²⁰ és német nyelvű az 1491–1499²¹ időkörből. Ezek közül öt²² kifejezetten Nürnberg számára készült, míg a többi, ill. a belőle fennmaradt töredék nem tünteti fel a rendeltetés helyét. Az 1495. évre Buda részére készült latin nyelvű naptár egyrészt jól beleillik e műhely számos hasonló jellegű kiadványának sorába, másrészt ki is egészíti azt. Nyilvánvaló, hogy más években is jelentetett meg Wagner ilyen fali kalendáriumokat mind latin, mind német nyelven. A latin sorozatot a prágai példány időben is jól megtoldja. Ugyanakkor arra is utal, hogy ez a műhely nem csupán Nürnbergnek készített ilyen egyleveles naptárakat, hanem más, jelen esetben olyan viszonylag távoli város számára is, mint Buda. Joggal feltételezhető, hogy ez a ma ismert mintegy másfél tucat plakátnaptár csupán a kisebbik részét teszi ki Wagner ilyen jellegű kiadványainak, hiszen szinte csak a véletlen műve, hogy ezekből egy-egy példány itt-ott – többnyire kötéstáblába ragasztva vagy egyéb másodlagos módon felhasználva – máig fennmaradt.

A nyomtatvány legalján, a szöveget középen mintegy lezárva 25 × 20 mm-es címer látható, amelyről a bevezetőben már szó esett. A GW leírása ezt röviden így intézte el: „Darunter: Wappen, schwarz.”²³ Podlaha már felismerte, hogy az a magyar címer. A négyelt pajzson a heraldikailag jobb felső mezőben az Árpádok hétszer vágott címere, a bal felső mezőben pedig a kettős kereszt látható. A jobb első mező Dalmácia három, koronát viselő párducféjet ábrázoló címere, vele átellenben pedig a Hunyadiak oroszlánja található, amint jobb első mancsában koronát tart. A középen álló, ún. szív-pajzs a Hunyadiak hollóját ábrázolja csőrében gyűrűvel. A metszet más kiadványból nem ismeretes.

¹⁶ GW 8916 az iniciálét e nyomda „m” jelű sorozatába sorolta, amely a Haebler-féle típusrepertóriumban nem nyert regisztrálást.

¹⁷ *Der Bilderschmuck der Frühdrucke. Bd. XVIII.* Die Nürnberger Drucker ausser Koberger. Leipzig 1935.

¹⁸ 17. jegyzet 409. ábra — előfordulása: GW 1470, 1471 és 1535.

¹⁹ 17. jegyzet 412. ábra — előfordulása: Hain 13438.

²⁰ GW 1381, 1392, 1403, 1414, 1424, 1459, 1471.

²¹ GW 1458/10, 1458/20, 1470, 1480, 1481, 1492, 1520, 1535, 1544.

²² GW 1381, 1392, 1414, 1471 és 1520.

²³ GW 1496.

Tekintettel arra, hogy a Buda számára készült naptár az 1495. esztendőre szól, elgondolkoztató, hogy azt miért Mátyás címerével díszítették annak halála után több mint négy évvel.

Magyaráztaként felmerül a gondolat, hogy talán e metszet már korábban elkészült, és ez alkalommal csak ismét elővették. Fitz József ismertette III. Frigyes császár 1485. október 30-án Nürnberg városának írt figyelmeztetését, amelyben megtiltotta számukra, hogy a jövőben még egyszer Mátyás király megrendelésére bármit is nyomtassanak. E kiadatlan oklevél szövegéből kitűnik, hogy Mátyás Nürnbergben röpiratot adott ki Frigyes ellen, hogy azt ahelyszínen és a közeli városokban terjesszék.²⁴ Elképzelhető tehát, hogy a budai naptárhoz Mátyás királynak ehhez a tíz évvel korábban ki nyomtatott és ma már példányból ismeretlen, politikai tartalmú pamfletjéhez készült címerét vették ismét használatba. Természetesen nem zárható ki más, magyar vonatkozású és ma már ugyancsak ismeretlen nürnbergi nyomtatvány sem, amelyben ilyen fametszet már korábban felhasználást nyert. Jól ismeretes ugyanis, hogy e birodalmi városnak milyen élénkek voltak a gazdasági és kulturális kapcsolatai Magyarországgal.²⁵ Ezen belül is kimagasló helyet foglaltak a könyvnyomtatással és -kereskedelemmel kapcsolatos összeköttetések, amelyekben éppen Frigyesnek a fentiekben említett 1485. évi tilalma okozott Mátyás haláláig tartó, mintegy öt éves, de csak átmeneti kiesést.²⁶

Mátyás király címere több korabeli németországi nyomtatványban is látható. Így a *Thuróczy-krónika* 1488. évi augsburgi kiadásában²⁷ először a címlével verzőjának közepén Beatrice címerével együtt, majd pedig a szövegben, a 3. lapon a trónon ülő király mellett tűnik fel. Összehasonlítva ezt a budai naptárban láthatóval megállapítható, hogy Augsburgban mindkét alkalommal a négyelt címer közepén nincs ún. szív pajzs. A Hunyadiak hollója csőrében a gyűrűvel itt ugyanis a címertanilag bal alsó mezőben foglal helyet, míg Dalmácia jelképe nem szerepel.

Ezzel szemben a *Constitutiones incliti regni Hungariae* évszám nélküli kiadásának címlapján²⁸ látható fametszet jobb alsó sarkában levő magyar címer meglepő hasonlatosságot mutat a Prágában őrzött 1495. évi kalendáriumon levővel. Beosztása és az aszimmetrikus

²⁴ Hess András, *a budai űnyomdász*. Bp. 1932. 158. — *Gutenberg Jahrbuch* 1939. 133. — *Mátyás király emlékkönyv*. II. Bp. (1940). 240, 249. — *A magyar nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelelem története*. I. Bp. 1959. 91.

²⁵ SCHWOB, Ute Monika: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südsten im 14. bis 16. Jahrhundert*. München 1969. 204—212.

²⁶ *A magyar nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelelem története*. I. Bp. 1959. 211.

²⁷ RMK. III. 15.

²⁸ RMK. III. 59.

alakok állása — beleértve a hollós címernek a középén történő elhelyezésével — mind pontosan megegyezik. Azonban mégsem azonos metszetről van szó, mert a naptárban használt dúc mérete 25×20 , a törvénykönyvnél viszont ez 28×22 mm, a kettős kereszt valamennyi szára az utóbbinál talppal végződik és majdnem a keretig ér, míg a kalendáriumon ugyanez talp nélküli és csak a középső szár éri el alul a keretet. A nürnbergi metszet igen gyenge színvonalú, amelynél a másik jól érzékelhetően színvonalasabb.

A két címer közötti, szorosnak tűnő összefüggés alapján érdemes a törvénykönyv 135×90 mm méretű fametszetét is megvizsgálni. A kiadvány — a betűtípusok tanúsága szerint — Konrad Kachelofen lipcei műhelyében készült, Hubay Ilona véleménye szerint 1490. július 31. előtt.²⁹ A címlap fametszete, de a jobb alsó sarokban a lengyel címerrel, a lengyel törvénykönyv két kiadásának címlapját is díszíti.³⁰ A magyar és a lengyel törvénykönyv metszete³¹ tehát azonos, csupán a jobb alsó sarokban levő címert cserélték ki. A magyar szakirodalomban többek szerint a címlapmetszet eredetileg a magyar törvénykönyvhöz készült, és azt a később nyomtatott lengyelnél az említett címercserével módosították, így a trónon ülő király nem más, mint Mátyás jogtudósainak társaságában.³² Balogh Jolán is a nagy magyar uralkodó képzeleti arcképének minősítette ezt a fametszetet.³³

Az utóbbi évtizedekben a lengyel szakirodalomban tovább igyekeztek finomítani említett törvénykönyvük két, év nélküli kiadásának datálását, amelynek során — a korábbi megállapításoktól eltérően — az egyiket 1487-re, a másikat 1488-ra helyezték.³⁴ Ez esetben azonban a metszet eredetileg nyilván nem a magyar, hanem a lengyel királyt és címert ábrázolta. Tekintettel arra, hogy IV. Kázmér is borotvátlan volt,³⁵ akárcsak Mátyás király, ennek ikonográfiailag nincs akadálya. Összevetve ugyanannak a fametszetnek a két különböző célra történt felhasználását, ill. az azok között mutatkozó eltéréseket, a következő állapítható meg.³⁶ Mindkét címer körül némi bizonytalanság tapasztalható a csatlakozó vonalaknál, így ez önmagában még nem bizonyíték a korábbi és a későbbi állapot meghatározásához. Azonban a kettős keretvonal közül a belső a lengyel címer közelében ép, míg a magyarnál hiányos. Ez arra enged következtetni, hogy az előbbi készült el előbb, míg a magyar ennek csak a címerben történt cserével létrehozott változata. Ha pedig ez valóban így van, úgy a metszet törlendő Mátyásnak még a képzeleti arcképei közül is, hiszen az eredetileg lengyel kortársáról, IV. Kázmérról készült.

Visszatérve a lipcei és a nürnbergi magyar címerre feltételezhető, hogy a kettő között a nagy hasonlóság miatt valami összefüggés fennáll. A mai ismeretek alapján azonban nem látszik biztonságosan eldönthetőnek, hogy vajon az 1490 táján készült lipcei címer utánmetszése volt egy feltételezhető, 1485. évi nürnberginek, vagy fordítva: 1494 végén

²⁹ *Magyar Könyvszemle* 1939. 234—246.

³⁰ *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur. Wratislaviae-Varsaviae-Cracoviae* 1970. 5153, 5154. sz.

³¹ 17. jegyzet Bd. XIII. *Die Drucker in Leipzig und in Erfurt*. Leipzig 1930. 84. ábra.

³² HUBAY Ilona: *Magyar Könyvszemle* 1939. 238—241. — FITZ József: *Mátyás király emlékkönyv. II.* Bp. (1940) 240.; *A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. I.* Bp. 1959. 213—214. — SOLTÉSZ Zoltánné: *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur*. Bp. 1970. LXX—LXXI.; *Magyar Könyvszemle* 1971. 276—277.

³³ *Mátyás király emlékkönyv. I.* Bp. (1940) 530.; *A művészet Mátyás király udvarában. I.* Bp. 1966. 715.

³⁴ 30. jegyzet.

³⁵ Így látható hiteles képmásán szarkofágján, amelyet Wit Stwosz faragott. Vö. SKUBISZEWSKI, Piotr: *Rzeźba nagrobna Wita Stwoza*. (Warszawa) 1957. 8. kép.

³⁶ A lengyel változat reprodukciója: 31. jegyzet. — A magyar változaté: *Magyar Könyvszemle* 1939. 237. lap előtti táblán és még több további helyen.

Nürnbergben a korábbi lipcei kiadvány szolgált előképül a budai délkörre számított falinaptár díszítésére szánt címer dúcának elkészítéséhez.

Miután immár a teljes nyomtatvány rendelkezésre áll, a GW 1496. sz. tételének korábbi, hiányos leírása az alábbival helyettesíthető:

Almanach für Buda auf das Jahr 1495, lat. [Nürnberg: Peter Wagner]

1 Bl. einseitig bedruckt. 370 × 237 mm. 75 Z., Z. 13–26 in 2 Sp. u. Z. 28–74 in 3 Sp.

Type: 1. Inüt: p. 2 Holzschnitte. Schwarz und rot gedruckt.

Z. 1, rot: (P¹¹) [fälschlich P für D] schwarz: ucant nõnulli inter vndas fluctuãtes nichil certi p sciañ astrologie haberi posse. Eo q' sit de ꝑtingētib⁹ quoy non ã scia // Ptholomeū⁸ ... Z. 5: ... Cõiunctiõnes et oppõnes ceteras ad vsum huãum Electiõnes calculare // sup meridiano budensi. Alijsq' opidis vicinis Anno salutis rot: 1495 ... Z. 11, rot: Duoy lumiarü Cõiunctiõnes et oppõnes curso vero actas in horis et mtis meridiano p̄fato subiectis. // zwischen Mondphasen schwarz: MARS. // Holzschnitt // ... Z. 27, rot: Dies electi in minutiõib⁹ et farmatijs scd'm verü cursum lune Necnõ alioy planetay fortunatisq' aspctib⁹ adhoc aptatis zc. // Sp. 1, Ianuarius // schwarz: Octaua seti Iohãnis bona iuuenili p̄ter caput // ... Endet Sp. 3. Z. 74: October 6 13 17 23 // Unter den drei Sp. rot: Sol et luna hoc anno eclipsim nõ patiüter. // Darunter Holzschnitt: Wappen des Königs Matthias Corvinus von Ungarn, schwarz.

Podlaha S. 13 B 37, 2.

Praha* Kap — Ehemals im Besitz von* L. Rosenthal (München) (obere Teil fehlt).

BORSA GEDEON